

PRAGMATIZMUS AKO ONTOLOGICKÝ REALIZMUS A FILOZOFICKÁ ANTROPOLÓGIA

1. SAMI PIHLSTRÖM: *Structuring the World*. Helsinki, Hakaipano Oy 1996, 446 s.
2. SAMI PIHLSTRÖM: *Pragmatism and Philosophical Anthropology*. New York, Peter Lang 1998, 287 s.

Pragmatizmus dnes (neopragmatizmus) už nie je iba čisto americká záležitosť. Dokazujú to aj práce mladého finskeho filozofa Samiho Pihlströma (nar. 1969), ktorý sa dostal do pozornosti v zahraničí už svojou doktorskou dizertáciou (*Structuring the World: The Issue of Realism and the Nature of Ontological Problems in Classical and Contemporary Pragmatism*, 1996) i ďalšími štúdiami, za ktoré v roku 1997 získal "The Charles S. Peirce Essay Prize". S. Pihlström vyštudoval na univerzite v Helsinkách a v r. 1995 absolvoval študijný pobyt u H. Putnama na Harvardovej univerzite. K jeho medzinárodnej reputácii ďalej prispieva druhá monografia (*Pragmatism and Philosophical Anthropology: Understanding Our Human Life in a Human World*, 1998).

V centre Pihlströmovej pozornosti sú vari tie najťažšie, fundamentálne otázky tradičnej filozofie - ontológia a antropológia -, ktoré nechce opustiť v štýle Rortyho postmodernizmu, ale usiluje sa ich adaptovať prostredníctvom jamesovskej verzie klasického pragmatizmu v kombinácii so súčasným putnamovským realizmom. Ako argumentuje vo svojom referáte (*Narrativity, Modernity, and Tragedy: How Pragmatism Educates Humanity*, <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Amer/AmerPihl.htm>), prednesenom na XX. svetovom filozofickom kongrese v Bostone (1998), pluralistický duch pragmatizmu, tolerujúci rozmanité hľadiská, nie je totožný s relativizmom, subjektivismom a solipsizmom a nelikviduje pojem ľudského subjektu. Tento pojem podľa Pihlströma nevyhnutne potrebujeme, aby sme mohli riešiť otázku o zmysle (či nezmysle) nášho života. Pragmatizmus je filozofia, ktorá nám chce pomáhať žiť aj napriek krehkosti a neistote našej existencie; je akosi strednou cestou medzi náboženským fundamentalizmom a metafyzickým optimizmom na jednej strane a nihilistickým pesimizmom na strane druhej. Pihlström chápe pragmatizmus ako veľmi široký filozofický prúd, ktorý pri každom filozofickom či teoretickom akte zásadne požaduje brať do úvahy ľudskú *praxis* a naše ľudské ciele.

* * *

1. *Ontologický realizmus* je koncepcia alebo doktrína, ktorá sa pokúša odpovedať na tradičné ontologické otázky, najmä na otázku "Čo existuje?", resp. "Čo reálne existuje?" či "Čo je to, čo existuje?". Odpoveďou je tradičný filozofický názor, podľa ktorého "mimo nás", resp. aspoň mimo nášho "vedomia" či "vôle" existuje čosi ako "objektívna realita". Túto realitu, ktorej sme však napokon zvláštnou súčasťou, si svojou činnosťou prakticky i teoreticky osvojujeme. Realizmus teda rešpektuje klasickú subjektovo-objektovú schému: človek je subjektom a svet je objektom, no človek má schopnosť - hoci nie absolútnu - akosi "ukrajovať" z onej kantovskej "veci osebe" (z "objektívnej reality") a spracúvať si ju do podoby "veci pre seba", pravda, táto

"spracovaná" vec pritom pre nás neprestáva byť súčasťou reality ako takej. Slovom, realizmus predpokladá, že v našom svete existujú aj také veci, ktoré sú nejaké samy osebe, nezávisle od toho, či ich poznáme alebo nie, navyše bez ohľadu na to, čo s nimi chceme robiť. Samozrejme, že z takejto ontologickej pozície vyplýva aj istá koncepcia poznania ako nášho uchopovania (pred-teoretického alebo teoretického) vecí práve takých, aké sú samy osebe a aké boli predtým, než sme ich uchopili. A podobne korešpondenčná koncepcia pravdy, podľa ktorej pravda je (v ideálnom prípade úplnou) zhodou nášho poznania s tým, aký je, resp. bol objekt sám osebe nezávisle od nášho poznania a predtým, než sme ho poznali.

Existuje viacero variantov realizmu: krajný realizmus tvrdí, že v podstate celá realita je takto objektívna, či sa nám to páči alebo nie, resp. že každá entita má v sebe túto stránku "objektívnej reality", t.j. aspekt, ktorý je nejaký nezávisle od nás, a že je práve tento aspekt určujúci a podstatný. Takýto realizmus označuje za "pravú" len "objektívnu realitu", teda stotožňuje reálne s objektívnym, existenciu s bytím. Aj myšlienky však reálne existujú, ale nie sú objektívnym bytím v zmysle nezávislosti od nás. Teda je zrejmé, že existujú aj veci a javy, s ktorými sa stretávame a o ktorých nemožno jednoznačne rozhodnúť, že existujú mimo nás alebo že sú nejaké samy osebe. A sú to často práve veci, ktoré sú pre nás v našom živote veľmi významné: záležitosti spoločnosti, politiky, umenia, kultúry, morálky, napokon aj samo poznanie a pravda. Názor, ktorý toto uznáva, sa zvykol nazývať *antirealizmom*. Antirealizmus tvrdí, že (aspoň tieto socio-kultúrne) entity neexistujú nezávisle, mimo nás a že sú závislé od našich schopností, cieľov a vôle.

V podstate tu ide o náš pojem sveta (alebo reality), resp. o ontologickú otázku "Čo je svet?", o to, či je svet akosi objektívnou realitou existujúcou aj mimo nás, alebo je svet vždy len svetom pre nás, teda našou vlastnou konštrukciou. Hoci tradične sa pragmatizmus, najmä súčasný, pokladá za antirealizmus, verzia pragmatistického realizmu, ktorú obhajuje S. Pihlström vo svojej prvej monografii, je úsilím nájsť akúsi "tretiu cestu" medzi klasickým realizmom a antirealizmom. Podľa autora je v pragmatizme (klasickom i novom) obsiahnutá vnútorná tenzia medzi realizmom a antirealizmom, ktorú možno riešiť v prospech realizmu. To znamená, že aj realizmus je pragmatizmu imanentný, len ho treba rozvinúť. Nejde však o tradičný metafyzický realizmus, ale o "interný realizmus", ktorý uznáva tieto tri tézy: 1. o svete a objektoch hovoríme vždy len v rámci nejakej konceptuálnej schémy alebo určitého slovníka; 2. niet žiadnej absolútnej alebo privilegovanej schémy ani slovníka; 3. pravda nie je korešpondencia schémy s realitou, ale "idealizované epistemické zdôvodnenie" (s. 116). Ide tu v podstate o Putnamov pragmatistický realizmus, ktorý Pihlström preberá a nazýva "minimálnym" alebo "slabým" realizmom (s. 380), pretože hoci podľa pragmatizmu sú všetky naše pojmy vrátane pojmu sveta (reality) len produktom a súčasťou našej ľudskej (v danom prípade poznávacej a jazykovej) praxe a slúžia len našim ľudským cieľom, to ešte neznamená, že neuznáva žiadnu realitu mimo tejto praxe a týchto cieľov, realitu, ktorá by ich v ontologickom zmysle "presahovala". Inými slovami, naše pojmy i všetky druhy našej praxe sú síce našou ľudskou záležitosťou a naším výtvorom, ale nezaoberajú sa len tými súčasťami sveta, ktoré sú iba našim ľudským produktom. Na druhej strane konštrukcionizmus (antirealizmus), ktorý Pihlströmov variant pragmatizmu uznáva,

znamená relativizmus v tom zmysle, že o svete hovoríme vždy len z nášho ľudského hľadiska (pričom existuje prirodzená pluralita ľudských foriem praxe a hľadísk), že teda aj naše pojmy slúžia rôznym cieľom rôznych foriem ľudskej praxe. Z tohto hľadiska pojem sveta ako reality absolútne nezávislej od foriem našej praxe je buď čímsi mysterióznym (s. 51), alebo jednoducho prázdny predpokladom, postulátom. Racionálnou otázkou je potom otázka vzťahu rôznych druhov foriem našej ľudskej praxe, súčasťou (a len súčasťou) ktorých sú aj všetky naše pojmy, myšlienky, používanie jazyka atď., so svetom (realitou). V týchto formách praxe sme v priamom kontakte s realitou a nikdy z neho nemôžeme vystúpiť. V týchto formách praxe realitu aj nachádzame, aj nanovo štruktúrujeme a zdá sa, že akákoľvek mysterióznosť pojmu sveta tu môže byť iba výmyslom, zakrývajúcim určité reálne záujmy, alebo jednoducho omylom. Pragmatický ontologický realizmus (pravda, ne-rortyovského typu) teda uznáva, že nie všetko v našej ľudskej praxi je naším výtvorom, že tu existuje čosi, čo nachádzame aj ako dané a v tomto zmysle "objektívne". Kým Rorty rieši dualizmus vytváraného a nachádzaného (*made and found*) likvidáciou nachádzaného, Pihlström navrhuje zachovať oboje ako relatívne protiklady, pretože nerezignuje na racionalitu ani na tradičné ontologické kategórie. Našími formami praxe svet reálne utvárame, no iba relatívne v tom zmysle, že ho naozaj štruktúrujeme a reštruktúrujeme a vytvárame celú pluralitu svetov v súlade s našimi ľudskými cieľmi; sám svet našich foriem praxe však nie je jediným ani absolútnym svetom (realitou). Kým ontológia sveta ľudských foriem praxe je pre nás obťažná, ontológia sveta za hranicami našich foriem praxe je pre nás iba prázdny, hoci nevyhnutným predpokladom. V rámci sveta našich foriem praxe sme v styku aj so svetom, ktorý nie je naším ľudským výtvorom, a dokážeme o ňom hovoriť úmerne svojej limitovanosti, no svet za hranicami našich foriem praxe je iba prázdny bytím, ktoré nijako (ani slovom, ani činom) neštruktúrujeme a nevieme o ňom nič povedať. Nevieme a nemôžeme hovoriť o bytí ako takom, ale len o bytí cez naše formy praxe a vďaka nim. To je jamesovský motív, ktorý Pihlström preberá a ktorý transformuje ontológiu z ontológie čistého bytia na ontológiu ľudských foriem praxe. Táto transformácia zahŕňa aj ontologický pluralizmus v tom zmysle, že niet jedinej správnej, privilegovanej, definitívnej, všeobecne akceptovanej či neutrálnej ontologickej koncepcie sveta. Existuje len množstvo koncepcií vyjadrujúcich rôzne ontologické pozície a slúžiacich rôznym cieľom a niet takej ľudskej (ale ani mimoľudskej) autority, ktorá by medzi nimi rozhodla s absolútnou platnosťou. Niet takého ľudského pojmu sveta, ktorý by bol nezávislý od ľudských foriem praxe a od ľudských záujmov. Nič také nie je ľudsky možné, ba ani žiaduce. Svet je nevyčerpatelný a my sme len limitované ľudské bytosti, nemáme žiadnu absolútnu mieru, ktorou by sme mohli tento svet raz a navždy definitívne zmerať. Pihlström ako pragmatista nechce štruktúrovať a opisovať svet ani výlučne z hľadiska vedy (podľa neho veda nestačí na všetky problémy a oblasti nášho života), ani z hľadiska náboženstva (hoci problém existencie Boha neodmieta), ale z hľadiska potreby rozlišovať medzi dobrom a zlom. Preto odmieta krajný relativizmus a hovorí o "ontologickej zodpovednosti" za svet, ktorý svojimi formami praxe utvárame. Každá ontológia teda v sebe už zahŕňa aj antropológiu.

* * *

2. Vo svojej druhej monografii, ktorá je logickým pokračovaním prvej, Pihlström argumentuje, že pragmatizmus dokáže riešiť nielen tradičné ontologické, ale aj antropologické problémy, a že sa týchto tradičných filozofických disciplín nemusí vzdávať, ako to navrhuje Rorty. Ani tu nerezignuje na tradičné filozofické pojmy a problémy, v tomto prípade na "ľudskú prirodzenosť" (*human nature*). Autor ako pragmatista však odmieta akýkoľvek esencializmus, hoci poukazuje na to, že naše ontologické názory (odpovede na otázky o povahe sveta) veľmi úzko súvisia s formou života, ktorú praktizujeme, majú teda podľa neho priamy etický a praktický životný zmysel. Jadrom jeho pragmatistickej filozofickej antropológie je otázka "Čo znamená byť ľudskou bytosťou v tomto svete?" a jej úlohou je pochopiť naše ľudské formy života. Autor vychádza z deweyovskej koncepcie človeka ako aktívnej bytosti spätjej so svetom prostredníctvom rozmanitých foriem praxe, ktorými sa usiluje riešiť svoje problémové situácie a realizovať svoje ciele (s. xiii). Táto antropológia je naturalistická, ale zároveň aj antiredukcionistická, pluralistická a emergentistická (s. 81). Nie je však v žiadnom prípade nekriticky relativistická, pretože sa v nej netvrdí, že všetky formy ľudskej praxe sú rovnako dobré alebo akceptovateľné; jej súčasťou je teda imanentná normativita (s. 89).

Ešte väčšími než k Deweymu sa však Pihlström vracia k Jamesovi a práve na ňom stavia svoju antropológiu, pričom celkom netradične, no podnetne a zaujímavo poukazuje na kantovské pozadie nielen Jamesovej filozofie, ale vlastne celého pragmatizmu (s. 95-114). Autorova neo-jamesovská antropológia chce byť fúziou naturalizmu a transcendentizmu. Základom tejto fúzie je myšlienka, že reálny morálny subjekt je kantovský i jamesovský zároveň, že teda transcendentálny subjekt, ktorý aktívne utvára svet svojich foriem praxe, nie je ontologicky odlišný od empirického subjektu skúsenosti, pretože ide o jeden "dvojitý" subjekt, žijúci v tom istom svete (s. 96-97). Podmienkou, pravda, je, že transcendentno samo začneme chápať ako čosi dynamické, historicky podmienené a premenlivé (s. 99). Autor tak v snahe, príznačnej pre všetkých pragmatistov, odlišiť svoj variant od iných označuje ho ako "transcendentálny pragmatizmus" (s. 100). Pod transcendentálnym tu však máme chápať skôr kritickú sebareflexiu vlastných podmienok ľudského bytia zvnútra než čosi apriórne (mimoľudsky) dané a večné. Autor dospieva k presvedčeniu, že filozofická antropológia bez takejto reflexie nie je možná, ba dokonca kantovská otázka "Čo je človek?" predchádza všetky ostatné filozofické otázky, preto filozofia, ktorá sa chce nazývať pragmatizmom, musí začať filozofovanie aj o ostatných otázkach ("Čo je svet?") len z pozície zahŕňajúcej filozofujúceho človeka, ktorý vie, že každé filozofovanie je filozofovaním z ľudského (antropologického) hľadiska, a nie zo stanoviska "Božieho oka" (s. 132). Každá filozofia je tak implicitne alebo explicitne predovšetkým filozofickou antropológiou (sebainterpretáciou človeka, resp. kritickou reflexiou jeho bytia zvnútra) a aj jej hodnota sa meria jamesovským kritériom jej *ľudskej hodnoty*. Nech teda rozmýšľame o čomkoľvek, nemôžeme "vyskočiť z vlastnej ľudskej kože", t.j. nemôžeme rozmýšľať inak ako ľudské bytosti. Čo však znamená rozmýšľať o niečom (o svete či o sebe samom) "ako ľudská bytosť"? Podľa Pihlströma to znamená klásť si ontologické a antropologické otázky o povahe sveta i vlastnej ľudskej prirodzenosti, o zmysle nášho života, teda filozofické otázky (ktoré, pravda, nie sú raz a navždy dané a nemenné), a odpovedať na ne racionálne a (seba)reflexívne. Na tom sa podľa neho zakladá aj

možnosť akejkol'vek filozofie ako reflexie a sebareflexie: nestačí len hovoriť, treba argumentovať a to, čo je za hranicami racionálnej argumentácie, je aj za hranicami filozofie ako racionálneho (seba)reflexívneho diskurzu (hoci čosi také uznáva a nazýva to spolu s Jamesom "filozofickým temperamentom"). Ak platí, že človek má neeliminovateľné filozofické potreby a problémy, medzi ktorými je práve otázka o našej vlastnej ľudskej prirodzenosti zrejme primárnou otázkou, nemôžeme filozofiu účinne používať inak ako práve kritickú (seba)reflexiu a argumentáciu. Preto a v takejto podobe je pre Pihlströma pragmatizmus správnym a perspektívnym pokračovaním projektu modernity (s. 205, 224).

* * *

To je v stručnosti hlavná línia uvažovania a argumentácie S. Pihlströma v oboch recenzovaných monografiách. Hoci autor ako dobrý Putnamov žiak nepridáva ku koncepcii svojho učiteľa v podstate nič nové a zásadné, má odvahu s ním otvorene a neraz ostro polemizovať, ba poukazovať na viaceré kontroverzie a nedôslednosti v jeho prácach. Nenárokuje si na definitívne riešenie nastolených otázok, ktorých šírka je obdivuhodná (rozsahom impozantná je aj bibliografia, ktorej dôvernú znalosť vo svojich polemikách a referenciách preukazuje), no rovnako obdivuhodná je aj hĺbka jeho prieniku k jadrú týchto otázok. Hlavným prínosom Pihlströmových prác je to, že v duchu tradícií fínskej filozofickej školy nerezignuje na kritickú racionalitu a na tomto základe sa usiluje adaptovať niektoré inšpiratívne podnety z amerického pragmatizmu. To všetko dáva tušiť, že máme pred sebou práce filozofa, o ktorom budeme zrejme ešte počuť aj u nás.

Príspevok vznikol v rámci grantu RSS č. 117/1998. This work was supported by the Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation, grant No.: 117/1998.

Doc. PhDr. Emil Višňovský, CSc.
KVSBK SAV
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava
SR